

Sándor Iván

Maszkok, szerepek - ifjúság

1986 elején meghívtak a Rakpart Klubba, tartsak előadást Bibóról.

A Rakpart Klub az egyetemisták, a későbbi Bibó-kollégisták egyik bázisa volt. Az terjedt el róluk, hogy élesen ellenzékiek, többször fel is függesztették a klub működését.

Meglepett a meghívás. H. M. volt a felkérő. Azt mondta, ismeri az esszéimet Bibóról is, a tisztaeszlezi perről is, a Holocaustról is.

A Rakpart Klub a várnegyedben a Hess András téren volt. Az épületben 1956 októberében jártam utoljára, amikor a Műegyetem Jövő Mérnöke című lapját szerkesztettem, és a diákokthozban lakó hallgatók hívtak meg. Elég éles volt a sorsomban a harmincéves történelmi analógia.

Ötven-hatvan lehetek a teremben, amikor megérkeztem. Éppen csak odaléptem az egyik asztalhoz, ahol H. M. ült, máris felállt, mondta az előadás címét, az előadó nevét, visszaült, nem volt felvezető szöveg, üdvözlés, a hallgatóság sem hagyta abba a csendes beszélgetést, mintha nekem is a természetes moráljába kellett volna bekapcsolódnom azzal, amit mondok, aztán ha tudok olyat mondani, amitől abba hagyják a csevegést, akkor majd elhallgatnak, ha nem tudok, viseljem a helyzet következményeit.

Ez tetszett. Ötvenhat óta nem beszéltem ilyen hallgatóság előtt.

Előadás közben megtelt a terem. Lehetek végül vagy százan. A zöm húsz-huszonöt év közötti volt. Senkit sem ismertem. Úgy éreztem, figyelnek. Amikor befejeztem, voltak hozzászólások, és volt néhány kérdés. A szokásos ceremónia nélkül, ülve, beszélgetve, egymás szavába vágva.

Akkor már dolgoztam a *Leperegnek a nyolcvanas évek* című esszékönyvemben. Kíváncsi voltam a fiatalok kérdéseire, a hangulatukra, a feszültségeikre, az esélylatolgatásukra

A kérdéseik meglepően szokványosak voltak. A felszólalások szolidan nonkonformisták. Nem léptek túl egy-egy szabálytalanul nyílt, akkoriban a hatalom részéről rossz néven vett publicisztikai íráson, elmaradtak az akkori írószövetségi találkozók, közgyűlések élesedő kritikai hangjától. Az volt az érzésem, hogy jól ismerik a határokat, amelyeket a rendszer állított fel, éppen csak érintik, s ennyivel beérik a saját érdekükben.

Másra számítottam. Azt vártam, hogy kevésnek tartják majd azt, ameddig én Bibó gondolatait ismerve elmerészkedek. De nem... A helyzetüket mérlegelő, önérdeküket egy pillanatra sem feledő, a rendszerkritikának a hatalom részéről legitimált változatain túl nem lépő taktikus koncentráció húzódott a nonkonformizmus radikális vonásait mutató maszkjaik mögött.

Belőlük lett a mai harminckét-harmincnegyz év közötti uralkodó politikai elit egyik magja.

Tizenhárom évvel később, 1999 elején egy televíziós kerekasztalbeszélgetés rokonszenves, meggyőző adatokat felsorakoztató résztvevője arról beszélt, hogy a mai tizennyolc-harminc évesek között gyorsan terjed az agresszivitás. A legszembetűnőbben a tizennyolc-húsz évesek között. Ők már a kilencvenes, a rendszerváltó évtized gyermekei. Elgondolom, hogy egy mai húszéves hétesztendő volt, amikor én a Rakpart Klubban jártam. Elgondolom, hogy a mai uralkodó fiatal politikai elit – amelyik az óvatos nonkonformizmussal, a szelíd képmutatással, az önérdekre való figyelemmel kezdte akkor – miféle újabb magatartásokat kódol bele a mai tizennyolc évesekbe.

Azt is dokumentálják a hírforrások, a közvélemény-kutatások, hogy a MIÉP gyűlésein egyre több fiatal arc tűnik fel. Ezek az arcok korábban más jobboldali pártok rendezvényein voltak láthatók.

Tizenhárom évvel a Rakpart klubbeli előadásom után meghívást kaptam a kiskunhalasi Bibó Gimnáziumtól, hogy beszéljek a névadójukról halála huszadik évfordulóján.

Három gondolatra építettem fel az előadást. Az első: Bibó demokrácia felfogása. Eszerint a demokrácia egy test, nem osztható fel politikai többség és kisebbség szerint. Aki mégis megteszi, az csonkítja a demokrácia egy test voltát, s ez a táptalaja az előnyök monopolizálásának, a valós problémákkal való szembenézés helyett a görcsös támadókedvnek, annak az agresszív mentalitásnak, amely szerint a társadalmat terhelő problémákért mindig a *másik* a hibás. Ennek nyomán deformálódik a politikai kultúra, terjednek a neurózisok, a populista szélsőségek.

A második: Bibó gondolkodásmódjának egyik ma is érvényes sarkpontja, a magyar társadalomfejlődésben évszázadok óta megmutatózó amorfság, a keleties despotizmus és a nyugatias nyitott struktúrák egymást ki nem záró, *együttes* jelenléte. Például: 1945-47 egyszerre jelentette a négyszáz éves rendies struktúra történelmi távlatban rendkívül jótékony hatásokkal járó felbomlását, és *ugyanakkor* az új despotikus hatalmi rátelepedést. És – tettem hozzá, mint a kilencvenes évtized jelenségét – a változás és változatlanosság továbbra sem zárja ki egymást. 1990 meghozta a rendszerváltással a komország-voltunk, vagyis a nyugati és keleti elnyomó erők közötti évszázados ingajarat végét, ám *ugyanakkor* létrehozta az újabb hamis helyzeteket, amelyekben a parlamentarizmus körülményei között négyévenként revánsot vesz a választások mindenkor győztese a hatalmi rátelepedések új formái között az előző győztesen, a nemzet számára hasznos erők koncentrációja helyett.

A harmadik: Bibó egykori tanítványainak Bibó-tagadása különösen fájdalmas jelensége a kilencvenes évtized végének.

A program a gimnázium tágas aulájában volt. Szembenéztem az ünneplőbe öltözött diákokkal, fiatal tanáraikkal. Magam előtt láttam a tizenhárom év előtti hallgatóságot.

Itt most jobban éreztem magam. őszintébbek voltak a tekintetek. Arra gondoltam, kik lesznek belőlük újabb tizenhárom – s mert fiatalabbak azoknál, mondjuk, húsz – év múlva. Megértést olvastam ki a tekintetekből, amikor az egykori Bibó-kollégisták Bibó-felejtéséről beszéltem.

A ma legnagyobb többlete az alternatívák nyitottsága. A fiatalok közötti agresszivitás növekszik. De növekszik az értelem, a figyelem, az igyekezet is. Befejezésül Bibót idéztem, magatartás-változatnak ajánlva: mindig egyetlen feladatot láttam magam előtt, teljes egységben látni a válság és kibontakozás összes aspektusait, ugyanis válságos helyzetben „nem a merő tudatosság, hanem a tudatosság, bátorság és készenlét mint *erkölcsi kvalitások* a döntők”.

Szép délutánt töltöttünk el az előadás után a gimnáziumban. Göncz Árpád avatta fel Bibó emléktábláját. Utána körbeülte ötvenhatvan diák. Két órát beszélgettek. Bámulatos, hogy Árpád milyen magabiztosan őrizte meg tíz éven át emberi autonómiáját. ő az egyetlen, aki a szellemi ember nyelvét és a politikus nyelvét – ezt a két, egymással összebékíthetetlen ellentétben lévő entitást – közös nyelvben tudja egyesíteni. Anélkül, hogy a gondolkodása, mentalitása elveszítene a „tudatosságot, bátorságot és készenlétet, mint erkölcsi kvalitást”, anélkül, hogy politikai állásfoglalásaiban megkerülné a legégetőbb kérdéseket. És ezt megéreztek rajta a fiatalok. Maszk nélkül beszélgettek vele. őszintén és szeretettel provokálták. Meghittén és töprengve kérték a tanácsait. Árpádon sem volt rajta a politikusok szokásos maszkja. A hatalmas tapsnak tudott őszintén, jól láthatóan örülni. Mint aki megérezte a hiteles, szívből jövő taps morális – a „közéleti tapstól” különböző – értékét. „Ez jó siker” – mondtam. „Ez a legjobb...” – mondta.

Nem sokkal a kiskunhalasi Bibó-emléknap után megkaptam a diákok novellapályázatának angol-magyar nyelvű kiadványát. Ezek az írások még nem olvashatók irodalmi próbálkozásokként. De hírt adnak egy kitűnő iskola legjobbainak érdeklődési köréről, mentalitásáról. Így olvastam a kötetet. Vajon milyen a korérzékelése, a horizontja azoknak, akiket nem a terjedő agresszivitás, a politikai szélsőség toboroz maga köré. Merre tartanak ízlésben, eszményekben?

Huszonegy tömör és szomorú írás. Három kivételével kudarctörténetek; leépüléstörténetek, bűnözés, gyilkosság, öngyilkosság. Kifosztanak és lelőnek egy papot. Egy alkoholista anyát elhagy a fia, de belepusztul. Egy fiatalember álomképet hajszol és a vízbe fullad. Egy lány, akinek egy fiú viszonzatlanul hagyva szerelmét összetöri a szívét, apácának megy, s gondja van rá, hogy bosszút álljon a fiún. Katonák harcolnak, tüzelnek, ahelyett, hogy két túlélőt – egy nőt és egy kisbabát – megmentenének.

Találtam az írások között egyet, amelyik arról szól, hogy két fiatal úgy nyeri el a boldogságot, hogy „szembefordulnak a dolgok megszokott rendjével”.

Találtam egy másikat, amelyikben egy öngyilkosjelölt életében először nevetett jót azon, hogy miután a vonatsínekre fekvő vár, felhívta a figyelmét a táblára: „A vonatforgalom szünetel!”.

Ezek a diákok hét-nyolc évesek voltak a rendszerváltás idején. A kilencvenes évtized gyermekei. A legjobbak közül valók. Az írásaik keserűek, reménytelenek. De máris felül kell bírálnom ezt a mondatomat. Mintha ők nem éreznék ilyennek az írásaikat. Egyszerűen, tényszerűen nézik maguk körül az eseményeket. Felül kell bírálnom, amit leírtam. Nem keserűek, reménytelenek. Számukra ezek szinte ismeretlen fogalmak. Elmondják, amit látnak. Leírják, amit gondolnak. Arról, amivel, tudják már, szembe kell nézniük. Képmutatás nélküliek. Maszk nélküliek. Targyszerűek. Bibó századvégi tanítványai: nem fordítanak hátat a korszak valóságának. Ilyen ma az emberi autonómia őrzésének egyik változata.

Mert erről szól a történet: az emberi autonómia lehetőségeiről az Én veszendőségének mai történeti körülményei között. Mi van a maszkok mögött? A politikus, a közéleti ember, a lehetéstudós, a nemzetmentő, a hazafi, az országorganizátor maszkjai mögött. Az irodalmi ember, a „piackutató művész” maszkjai mögött.

Ha az elmúlt fél évszázad magyar irodalmát nézem, úgy látom, hogy a korszak, a hatalom, az íróársak, az olvasók a legkiválóbbakra is ráruháztak egy-egy szerepet, s ehhez a szerephez kialakultak a maszkok. Ha az elmúlt fél évszázad magyar irodalmát nézem, úgy látom, hogy a legmaradandóbbak azok, akik – alkattuk, autonómiaőrzésük, esetleg a szerencsés véletlenek összjátékában? – nem fogadták el a felkínált szerepeket, s a hozzájuk illeszthető maszkokat. Pilinszky, Nemes Nagy, Ottlik, Mátyás, Weöres...

Lehet szerepekben, maszkokban is maradandó művészetet létrehozni. A huszadik században erre volt képes Ady is, Babits is, Kosztolányi is, Krúdy is, Tersánszky is, Füst Milán is. De ehhez géniusz kell. Nem szólva arról, hogy akkor még volt művészi milió, bohémia, abban a pezsegve gyöngyöző szellemi aurában még nem telepedett rá az alkatra a maszkabálon való szereplés.

Ezt azért kell elmondanom, mert úgy látom, hogy éveink művészeire, íróira is ugyanúgy hatással van a talentum maszkokba préselése, a piac által a közhangulattól vezérelt, az álkononizációkkal felkínált szerepek elfogadása, mint annyi sokakra ebben az évtizedben.

Ezért jó, ha az ember rátalálhat az ilyen mondatokra, és éppen egy olyan költő szavaira, aki a legfiatalabb nemzedékhez tartozik: „... az irodalmon belül is szerepmegajánlás folyik, mint annyi más helyen. Tehát az ember megjelentet szövegeket, az irodalom pedig ezek alapján kialakít róla egy képet és megajánl egy szerepet. Ha az ember sikeres akar lenni, akkor a megajánlott szerepnek megfelelően kivágja a maga sziluettjét és megpróbál belefeküdni. Ha viszont változni kezd, akkor megbírálják, mondván, hogy valami baj van vele. Tehát ezek a szerepmegajánlások eltéríthetik az embert attól, ami ő maga... sok mindentől izolálódtam, idén már nem mentem el a Tokaji Író-táborba, és nem megyek el Szigligetre a József Attila Kör táborába sem, nem mintha nem szeretném ezeket az embereket, hanem mert a saját működésemet próbálom most kialakítani, Amiben akadályozhat ez a környezet.”

Tóth Krisztina mondatait idéztem. Elmondhatta volna bárki író bármikor, én mégis a kilencvenes évtized végének alapmondatai között tartom számon.

Részlet a *Menekülő évek* című, a Jelenkor Kiadónál a Könyvhétre megjelenő, a kilencvenes évtizedről szóló könyvből.